

Olga Suchodolska-Nowak
Warszawa

Концепт *кохання* у слов'янській пареміології (на матеріалі: української, російської та польської мов)

У центрі уваги сучасної лінгвістики знаходяться проблеми, пов'язані з відображенням національної культури та історії у мовах. Роль мови в накопиченні культурних здобутків є очевидною і значною. При цьому вона, як одна з основних ознак нації, виражає культуру народу, який говорить цією мовою, тобто створює національну культуру. За допомогою мовних засобів формуються концепти часу, простору, різноманітних об'єктів та явищ, моделюються способи організації всесвіту. Мова віддзеркалює як матеріальні сторони життя народу – географічне положення, клімат, побут, так і духовні сторони носіїв мови – мораль, систему цінностей, менталітет, національний характер. Час на межі ХХ–ХХІ століть став періодом стрімкого зростання досліджень різних аспектів пізнавальної діяльності людини, а мовна картина світу все частіше привертає увагу сучасних лінгвістів, які в своїх дослідженнях вивчають зв'язок між мовою та мисленням, а також зв'язок між суб'єктом та його сприйняттям світу. Мовна картина світу – це система понять, яка характерна для кожної мови, за її допомогою носії мови сприймають, класифікують, а також інтерпретують навколишній світ. Більшість дослідників вважає, що вивчення мовної картини світу – це шлях до кращого пізнання специфіки кожної мови, розуміння системи уявлень народу, а також його менталітету¹.

Серед актуальних напрямів сучасного мовознавства, а також логічного аналізу мови найбільш утверджується когнітивна лінгвістика. Це складова частина когнітології, інтегральної науки, яка досліджує когнітивні процеси у свідомості людини, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу². Когнітологія вивчає моделі свідомості, пов'язані з процесами

¹ J. Bartmiński, *O językowym obrazie świata Polaków końca XX wieku*, [w:] *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa 2001.

² R. Grzegorzycowa, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990, s. 41.

пізнання, з набуттям, виробленням, зберіганням, використанням, передачею людиною знань, з їх репрезентацією і обробкою інформації, яка надходить до людини різними каналами, з інтерпретацією знань, прийняттям рішень, розумінням людської мови, логічним виведенням, аргументацією та з іншими видами пізнавальної діяльності³. Можна навіть дійти до такого висновку, що когнітологія – це наче механізм, котрий характеризує людину, аналізує її психіку, а також розумову діяльність, але найголовніша мета – це зображення мовної здатності людини як частини її когнітивної здібності.

Одним з головних розділів когнітивної лінгвістики є когнітивна семантика, загальна теорія концептуалізації та категоризації, а точніше, теорія про те, як навколишній світ сприймається людиною. Когніція людини спрямована на вміння орієнтуватися у навколишньому світі на основі отриманих знань⁴, тому лінгвокультурологія створює власний термінологічний апарат, який поєднує в собі її лінгвістичні і культурологічні витоки. Основа такого апарату – це визначення концепту, який останнім часом розробляється вченими і дослідниками мовознавства. Концепт є одиницею опису картини світу – ментальною одиницею, що містить мовні і культурні знання, висновки, оцінки. У когнітивній науці концепт розглядається як ментальна одиниця, яка постійно переживає зміни.

Термін „концепт” має довгу історію та неодноразово піддавався переосмисленню. О.С. Кубрякова пропонує визначити концепт як оперативну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, усієї картини світу⁵. А. Вежбицька дає кілька визначень терміна „концепт”. Вчена описує концепт як номінований об'єкт ідеального світу, визначений за допомогою набору семантичних примітивів, віддзеркалюючий специфічні культурно-зумовлені представлення людини про дійсність⁶.

Велике інформативне значення для дослідження концепту мають паремії. В них ми знаходимо застигли осмислення того чи іншого концепту, які склалися протягом тривалого часу та які змінюються залежно від місця, часу та умов появи концептуальних сутностей в житті суспільства та окре-

³ М. Кочерган, *Мовознавство на сучасному етапі*, „Дивослово” 2003, № 5, с. 24–29.

⁴ І. І. Савчук, *Фреймова модель комунікативної ситуації суперництва*, [online] <<http://eprints.zu.edu.ua/2039/1/04siikss.pdf>>.

⁵ О.С. Кубрякова, *Краткий словарь когнитивных терминов*, МГУ, Москва 1996, с. 90–92.

⁶ А. Вежбицька, *Семантические универсали и описание языков*, пер. А.Д. Шмелева, [в:] *Языки русской культуры*, ред. Т.В. Булыгина, Москва 1999, с. 263–305.

мої людини. До паремій належать стійкі в мові та відтворювані у мовленнєвому процесі висловлювання. Як правило, це прислів’я та приказки.

Прислів’я – це короткі та, здебільшого, ритмічно організовані висловлювання повчального характеру, які справедливо вважають згустками народної мудрості, народним культурним досвідом, що зберігається в мові та передається з покоління в покоління.

На відміну від прислів’їв приказки – стійкий вислів в основному фольклорного походження, який образно розкриває певне явище, але насамперед із погляду емоційно-експресивної оцінки. Приказки, на відміну від прислів’їв, висловлюють незавершену думку, є частиною судження, що має форму незамкненого кліше. Приказка не висловлює повне твердження й висновок з нього, не дає узагальнення, а підкреслює особливість конкретного предмету чи явища, дає в дотепній образній формі спостереження над цим явищем. З цього випливає те, що на протигагу синтаксичній двочленній завершеності прислів’я, приказка – одночленна з синтаксичного погляду⁷.

Одним з ключових концептів загальнономовної картини світу та одним з найважливіших компонентів духовної культури є „любов”. Не зважаючи на велику кількість філософсько-етичних праць, в яких описується відчуття любові, не існує єдино вірного визначення цього феномену людського життя. Як зауважив російський вчений С. Г. Воркачев, концепт любові, безумовно, відображає уявлення про базові цінності, в яких виражені основні переконання, принципи і життєві цілі, і стоїть в одному ряду з концептами щастя, віри, надії, свободи. Він безпосередньо пов’язаний з формуванням у людини сенсу життя як мети, досягнення якої виходить за межі його безпосереднього індивідуального буття⁸. Щоб розглянути концепт *кохання* в слов’янській пареміології, спочатку треба визначити, що розуміється під побутовим та науковим поняттям *кохання*, яких слів вживається для опису, з одного боку, просте, а з другого, дуже складне почуття. Любов існує від початку існування світу і завжди буде існувати, тому що любов – це найперша християнська чеснота, а також виявлення дару Святого Духа в людині. Любов є даром, як говорить святий апостол Павло, „найдосконалішим, який ніколи не проминає”, і власне цей концепт більш детально розглянемо в подальшій частині статті.

⁷ М. М. Пазяк, *Українські прислів’я та приказки – проблеми пареміології та пареміографії*, Київ 1984, с. 13–14.

⁸ С. Г. Воркачев, *Концепт любви в русском языковом сознании*, [online] <<http://kubstu.ru/docs/lingvoconcept/love.htm>>.

Кохання є найголовнішим почуттям людини. Жодне з проявів людської психіки не привертало до себе стільки уваги і жодне з них не було так часто згадуване великими і простими людьми, як кохання. Кохання як стан душі є емоційною універсалією в тому сенсі, що кожна людина може любити і визнавати любов іншої людини. Будучи невід'ємним компонентом духовної культури, кохання при всій своїй універсальності, виявляє певну специфіку збережених в різних мовах уявлень і асоціацій про нього, що представляє безперечний інтерес для лінгвістики. Значення слова *кохання* можна розглядати з погляду філософії, психології, антропології, але перш за все, з погляду життя. Побутове уявлення, що кохання – це вище духовне почуття людини, багате всілякими емоційними переживаннями, неосяжне і незрозуміле, його неможливо описати словами, його можна тільки відчувати, і закохані завжди розуміють одне одного без слів.

У лінгвістиці основною одиницею, що містить у собі мову та культуру в їх взаємопроникненні, є концепт, який визначається як відображення поняття⁹, в результаті тісної взаємодії значення слова зі змістом поняття. Соціальні, культурні, духовні, етичні концепти дають найцікавіший матеріал для осмислення мовної картини світу носіїв даної мови, національного менталітету. Предметом дослідження є концепт *кохання* в свідомості слов'янського народу. Джерелом дослідження концепту є обрані паремії зі збірників української, російської та польської народної творчості, з яких було проаналізовано 264 російських, 218 українських та 78 польських паремійних одиниць з семантикою *кохання*, які характеризуються предикативністю (тобто мають структуру речення, а не словосполучення), багатозначністю (наявністю прямого і переносного сенсу) і в більшості випадків елементами поетичної організації (ритмом і римою).

З аналізу паремій виникає, що концепт *кохання* відображає уявлення про базові цінності, в яких виражені основні переконання, принципи і життєві цілі. Він стоїть в одному ряду з концептами щастя, віри, надії, свободи. Цей концепт безпосередньо пов'язаний з формуванням у людини сенсу життя як мети, досягнення якої виходить за межі його безпосереднього та індивідуального буття. З числа дефініційних ознак концепту любові в українському, російському та польському фонді прислів'їв та приказок найбільш виразно відбивається ознака цінності предмету любові, викликана відсутністю найдорожчої людини, приятеля, а також бажання

⁹ Г. Г. Слышкин, *Лингвокультурный концепт как системное образование*, „Вестник ВГУ”, Волгоград 2004, № 1, с. 29.

з’єднатися з коханою людиною, тому що без неї життя втрачає свій сенс: укр: *Без вірного друга велика туга*; рос: *Не мил свет, когда милого нет*; *Милый далеко – сердцу не легко*; *Дружка нет, не мил и белый свет*; *Без тебя опустел белый свет*; *К милому другу и семь верст не околица*; пол: *Człowiek bez miłości jak świeca bez knota*; *Ci co się kochają nierad się rozstają*.

Друга дефініційна ознака невідконтрольності вибору об’єкта кохання¹⁰ у фонді паремій досліджуваних мов представлена прислів’ями: укр: *Бджола летить на любий цвіт*; *Закохався, як чорт у суху вербу*; *Кожна птиця знайде свого Гриця*; *Куди серце лежить, туди й око біжить*; *Любов – не пожежа, займеться – не потушиш*; *Судженого і конем не об’їдеш*; рос: *Полюбится сова – не надо райской птички*; *Любовь зла – полюбишь и козла*; *Не по милу хорош, а по хорошему мил*; *Милее всего, кто любит кого*; *Одно сердце страдает, другое не знает*; *Ох охонюшки, тошно без Афонюшки*, *Иван – то тут, да уряд – то худ*; *Сердце не камень*; *Сердцу не прикажешь*; пол: *Miłość jest ślepa*; *Miłość o rozum nie pyta*; *Miłość lwom srogość odejmuje*; *Miłość każdego ruszy*; *Miłości się sprzeciwić trudno*.

Остання дефініційна ознака концепту кохання у фонді народної творчості української, російської і польської спадщини це – „індивідуальність вибору об’єкта”¹¹, відображена пареміями: укр: *З перцем чи не з перцем, аби з добрим серцем*; *Серце ні на що не вважає – свою волю має*; *Кого кохає, за тим і зітхає*; *На любов і смак товариш не всяк*; рос: *Милому мила и без белила бела*; *Каждому своя милая – самая красивая*; пол: *Zakochanemu i koza Diana*; *Kto kogo miłuje, tego drogo szanuje*; *Miłość nie zna względu ani uwagi*; *Każdy kocha, co mu się widzi*.

Серед зібраних паремійних одиниць найбільш виразно відокремлюється ознака позитивної цінності кохання – в них любов отримує загальноаксіологічну оцінку як вище благо, кохання як могутня сила, без нього життя втратило б сенс, а справжнє кохання не має кінця. Ця ознака становить 11% всіх паремій з семантикою кохання і є більш виразна серед російських премій: рос: *Нет ценности супротив любви*; *Любовь да совет – на том стоит свет*; *Любовь хоть мука, а без неё скука*; *Мир и любовь – всему голова*; *Нет того любее, как люди людям любви*; *Милее всего, кто любит кого*; *Мило, как люди людям милы*; *Деньги прах, одёжа тоже, а любовь всего дороже*; *Где любовь да совет, там и горя нет*; *Любовь – кольцо, а у кольца нет конца*; *Любовь всё побеждает*; укр: *Любов сильніше*

¹⁰ С. Г. Воркачев, *Концепт любви в русском языковом сознании*, [online] <<http://kubstu.ru/docs/lingvoconcept/love.htm>>.

¹¹ Ibidem.

смерті; Любов як перстень, не має кінця; Миліші душка, як подушка; пол: Miłość stała cuda działa; Miłość sił dodaje; Miłość jest królową cnót wszystkich; Oczy w miłości są posłanice serca; Miłość dodaje odwagi.

Жодну з емоцій, в тім числі і кохання, неможливо викликати примусово, це почуття не знає наказів і заказів, нема кохання на силу, кохання не залежить від віку людини, тому що найважливіше – така сама мелодія двох сердець. І в слов'янських мовах відображення прислів'ями: укр: *Волос сивіє, а голова шаліє; Як любляться серця, не треба попа і вінця; Знайшов би й десять, якби не Олеся; Їж з голоду, а люби з молоту; Кохання не запобіжиши зарання;* рос: *Любовь закона не знает, годов не считает; Любовь на замок не закроешь; Любовь рассудку не подвладна; Поп руки свяжет и голову свяжет, а сердца не свяжет; Крестом любви не свяжешь;* пол: *Miłość zdrowy rozsadek odejmuje; Zakochani oczami rozmówić się umieją; Kochają się jak dwa gołąbki.* З огляду на те, що українська та російська культури мають багато спільного, менталітет цих народів значною мірою схожий, тому серед паремій з семантикою кохання часто можна спостережити синонімію: *Кохання, вогню та кашлю від людей не заховаєш; Любви, огня да кашля от людей не спрячеш; Кров не вода, а сердце не камень; Сердце не камень; Любовь – не пожежа, займеться – не потушиши; Любовь не пожар, а загорится – не потушишь.*

Наступна група в пареміологічному фонді аналізованих мов – це ознака амбівалентності любові, яка в слов'янській свідомості невідмінно пов'язана зі стражданням: укр: *Без вірного друга велика туга; Болить серденько, та плакати стидненько; Вона за ним сохне, а він і не охне; Чим більша любов, тим глибша рана після зради;* рос: *Не вижу – душа мрёт, увижу – с души прёт; Милый не злодей, а иссушит до костей; У моря горе, а у любви вдвое; Любовь хоть мука, а без неё скука;* пол: *Pierwsza miłość jak żmija, dręczy człeka i zabija; Kochać i być kochanym najniezszczęśliwszym jest stanem.* В менталітеті українського та російського народів любов тісно пов'язана не лише із стражданням, але і з розлукою, яка є її неодмінним атрибутом¹²: *Ані лопата, ані мотика їх не розлучить; Вилетів когут на ворота, заспівав „кукуруку”, вже я тебе моя мила, не забуду довіку; Розставання з милим смерті ся рівняє; Сухар з водою, аби сердце з тобою; Як не бачу – душа мре, а побачу з душі пре; Реже видишь – больше*

¹² Про зближення та розходження українців та росіян див. І. В. Кононенко, *Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов)*, „Мовознавство” 1996, № 6, с. 39–46.

любишь; *Ох охонюшки, тошно без Афонюшки, Иван – то тут, да уряд – то худ; Мильї далеко – сердцу не легко.*

Прислів’я та приказки про любов в російській та польській народній спадщині активно використовуються для іронічного вираження нелюбові, ця ознака рідко помічається в українських пареміях: укр: *Закохався, як чорт у суху грушу; Полюбитъся сатана краще від ясного сокола; Прилип, як сліпий до тіста; рос: Влюбился, как мышь в короб ввалился; Влюбился, как сажка в розжу влетился; Любит, как собака палку; Люблю, как черта в углу; Мил ему, как порох в глазу; Люб, что свекровин кулак; Люблю, как клопа в углу: где увижу, тут и задавлю; Его милее нет, когда он уйдет; пол: Kocha się w nim jak ubogi w prosięciu; Miłuje go jak wilk barana; Zakochał się jak kotek w mleku; Jak do ryby pieprzu, tak do miłości lez potrzeba.*

Також зовнішня краса оспівується в пареміях, в українському, російському та польському фонді, де краса визначається, як джерело виникнення любові: укр: *В неї брови до любові, а устеньки до розмови; Красна пава пір’ям, а жінка чоловіком; Не впвала на худобу, а впвала на уроду; Не те гарне, що гарне, але те, що ся кому подобає; Хоч хліба не куса, аби за чорного вуса; рос: Любовь начинается с глаз; Глазами влюбляются; Где больно, там рука, где мило, тут глаза; Изнизал бы тебя на ожерелье, да носил бы в воскресенье; Красная девка в хороводе, что маков цвет в огороде; Красота до венца, а ум до конца; пол: Miłość mężczyźnie wchodzi przez oczy, a kobiecie przez uszy; Miłość w serce postrzał wymierza, a w oczy trafia.*

У слов’янських прислів’ях й приказках наголошується роль матеріальної сторони для стійкості „любовного буття”, ці паремії віддзеркалюють, що кохання може залежати від багатства улюбленої людини, або те, що для кохання матеріальні цінності не мають жодного значення: укр: *Бери жінку в одній льолі, аби була до любові; До любої небоги нема далекої дороги; Краще полин їсти, ніж з нелюбим за стіл сісти; Нащо гроші, коли чоловік хороший; Не впвала на худобу, а впвала на уроду; Нужда в вікно, а любов у двері; Поцілунки милісіньки, а обоє голісіньки; При своїй небозі добре і в дорозі; Сухар с водою, аби серце з тобою; Чоловік любить жінку здорову, а тецу багату; рос: С деньгами мил, без денег постыл; Муж любит жену богатую, а тецу – тороватую; Муж любит жену здоровую, а брат сестру – богатую; Муж любит жену здоровую, а жених невесту – богатую; пол: Miłość bez pieniędzy, wrota do nędzy; Dostyc ten bogaty, kto miłość posiada¹³.*

¹³ Про зближення та розходження українців та поляків див: І. В. Кононенко, *Взаємовпливи у мовних картинах світу українців та поляків*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 2006, № 21–22, с. 151–164.

Досліджуючи концепт „кохання” ми прийшли до висновку, що характерною прикметою слов’янської жінки, за свідченням паремійних одиниць, є готовність терпіти побої від коханого. Найбільшою мірою такі приклади виступають в російській мові: *Кого люблю, того и бью; Милого побои недолго болят; Милый ударит – тела прибавит; Милый побьёт, только потешит*; та два в польській: *Od miłości bolą kości; Nie ma miłości bez boleści*. Натомість в українській мові як свідчить набір слів та рима це запозичення з польської мови: *Від милого пана не болить і рана; За доброго мужа жона, як ружа, а за лихого – драба, за рік, за два – баба*. Очевидно, що в світі і російської, і української, і польської мов ці прислів’я виступають як застарілі. Це свідчить про те, що мовна, концептуальна картина світу, незважаючи на свою тійкість, усе таки підлягає змінам.

Паремії займають особливе місце в системі кожної мови. За допомогою паремійних одиниць відкриваються широкі можливості передавати мовними засобами всю багатогранність процесів, що мають місце в повсякденному житті, а також є свідченням не лише багатства мови, але й її гнучкості, багатоманітності та влучності. Серед зібраних паремійних одиниць, які були проаналізовані з огляду на коцепт *кохання*, найбільш виразно відокремлюється ознака позитивної цінності кохання – в них любов отримує загальноаксіологічну оцінку як вище благо, кохання як могутча сила, без нього життя втратило б сенс, а справжнє кохання не має кінця.

Паремії кожної мови – це скарбниця народу, здобуток його мудрості та культури, що містить багатий матеріал про його історію, звичаї, ідеали, мрії і сподівання. Ознайомлюючись з прислів’ями та приказками інших народів, людина не тільки розширює свій світогляд, але одночас стає учасником діалогу культур, тому що має можливість їх порівняти з прислів’ями свого або іншого народу, а також визначити спільні і відмінні риси менталітету різних етносів.

Streszczenie

*Koncept miłości w paremiologii słowiańskiej
(na materiale języka: ukraińskiego, rosyjskiego, polskiego)*

Język jest najważniejszym elementem komunikacji międzyludzkiej, centrum całej kognitywnej działalności, skupia bowiem wszystkie kognitywne procesy. Na współczesnym etapie rozwoju językoznawstwa współczesna lingwistyka coraz większą wagę przywiązuje do porównawczej analizy języków. Jednym z aktualnych kierunków współczesnego językoznawstwa jest lingwistyka kognitywna, a szczególnie badanie konceptów. Autorka niniejszego artykułu wykazała, że miłość

w ukraińskiej, rosyjskiej i polskiej paremiologii przedstawia się w podobny sposób, ponieważ jest to zjawisko ogólnoludzkie. Koncept „miłość” zawiera podstawowe wartości, główne przeświadczenia, zasady i życiowe cele.

Summary

*The concept of “love” in the Slavic paroemiology
(the language material: Ukrainian, Russian and Polish language)*

The language is the most important part of the communication among people, the centre of all cognitive activity, in which all the cognitive processes are reflected. At today’s stage of development of the linguistics the centre of the whole contemporary linguistic science puts more and more attention to the comparative analysis of languages. One of the current directions of the comparative linguistics is the cognitive linguistics vs particular surveys of concepts. Scientific surveys have shown that love in the Ukrainian, Russian and Polish paroemiology presents itself in a similar way as it is an universal phenomenon. The concept of “love” shows fundamental values, in which we can find main beliefs, principles and life goals.